

НАУКОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ

Т.В. Бондар, асист. каф. управління

Сумський державний університет

У статті обґрунтовано актуальність розробки нових науково обґрунтованих засад соціально-економічного розвитку в умовах системної кризи; систематизовано основи синергетичної та системної методології розвитку. Запропоновано поняття сталого розвитку та його системи. Представлено наукові засади забезпечення соціально-економічного розвитку в умовах системної кризи, що ґрунтуються на новій науковій методології теорії самоорганізації та теорії систем.

Головною ознакою соціально-економічного розвитку суспільства є його сталість, що відіграє вирішальну роль у формуванні збалансованої у довгостроковому періоді системи суспільних відносин. Створення основ сталого розвитку і поглиблення та посилення власне процесу розвитку є передумовою розв'язання системних протиріч та подолання кризових тенденцій у суспільстві. У сучасних умовах системні протиріччя мають уже тепер глибинну основу, тому сьогодні кризові тенденції набувають системного характеру. Системний характер явищ вимагає застосування системної методології з урахуванням тенденцій розвитку наукової методології. Завдання забезпечення сталого розвитку потребує не тільки концептуального забезпечення, але і глибинного методологічного обґрунтування та науково-методичного забезпечення формування організаційно-економічного механізму соціально-економічного розвитку, насамперед, на макроекономічному рівні. Постає необхідність систематизації та теоретичного обґрунтування методологічних засад соціально-економічного розвитку.

Метою дослідження є систематизація засад соціально-економічного розвитку у кризових умовах на основі аналізу тенденцій та напрямів розвитку наукової методології. Об'єктом дослідження є процес соціально-економічного розвитку суб'єктів на різних рівнях функціонування економіки. Предметом дослідження є засади соціально-економічного розвитку, що ґрунтуються на основних положеннях системної та синергетичної методології.

Розглянемо підходи різних вчених щодо трактування поняття «розвиток» та проаналізуємо сутність процесу розвитку. Вчені віддають перевагу матеріалістичним чи ідеалістичним засадам розвитку. У світлі природничих досліджень, розвитку філософії ми приходимо до розуміння того, що основою розвитку є інформація про механізм

функціонування глобальної природної системи. Низка цих засад є ще невиявленими, а ті, котрі існують у готовому знанні – не систематизовані на достатньому концептуальному рівні. Первинними є внутрішні основи розвитку за умови, якщо дана система не суперечить особливостям функціонування надсистеми.

Вчені трактують поняття «розвиток» по-різному. Процес розвитку за Поповою О.Ю. [1, с. 14] потрібно розглядати як сукупну зміну у взаємозв'язку кількісних, якісних та структурних перетворень. При цьому «...головною рушійною силою розвитку є зміни в зовнішньому середовищі, які потребують відповідних змін в процесах, що відбуваються на підприємствах» [1, с. 15].

Відповідно до поглядів Т.П. Близнюк [2, с. 28], розвиток є філософською категорією. Мельник Л.Г. [3, с. 23] визначає розвиток як незворотну, спрямовану, закономірну зміну системи на основі реалізації внутрішньо властивих їй механізмів.

На наш погляд, розвиток – це процес структурної перебудови системи у часі відповідно до її потенціалу та факторів зовнішнього середовища на основі врахування критерію збалансованості у просторово-часовому відношенні. Типологія факторів зовнішнього середовища є максимально повною тільки тоді, коли система розглядається як відкрита. Структурна перебудова системи відбувається на основі процесів накопичення і реалізації потенціалу розвитку та процесів адаптації.

В умовах системної кризи розвиток повинен набувати ознак збалансованості, сталості та ін. Важливо розглядати саме сталий розвиток, який є економічним розвитком. К.О. Шіковець [4, с. 164] приводить системоутворюючі чинники економічного розвитку: межа досконалості (може бути задана граничними значеннями фінансово-економічних показників, корпоративною культурою, системою цінностей та ін.) та межа безпеки економічного розвитку (відповідає стану передчасного припинення функціонування підприємства).

Система сталого розвитку є діалектично складною цілісною системою, яка містить елементи екзогенно-ендогенного походження і характеризується збалансованістю у часі та просторі.

Сталий розвиток системи розглядається нами у структурному та динамічному аспектах. Якість та можливість високого рівня розвитку залежить від проектної структури визначеної системи та ступеня повноти урахування її відносин з навколишнім середовищем. Тривалість розвитку залежить від інтенсивності та типології факторів зовнішнього середовища, а також від накопиченого потенціалу системи. Коли дія факторів зовнішнього середовища спрямовується відповідно тенденції структурних змін системи, яка іманентно їй властива, система спроможна забезпечити сталий розвиток.

Вищезначене поняття розвитку та аналіз його базових засад ґрунтуються на основних положеннях системної і синергетичної методології. Доцільно відобразити систематизацію основних положень системної та синергетичної методології розвитку, що, на нашу думку, є науковими засадами соціально-економічного розвитку у кризових умовах.

До основних положень теорії систем та системної методології слід віднести:

1. Світобудова ґрунтується на системних засадах. У світі існують системи різної природи.

2. Системи на основі принципу всебічності активно взаємодіють із зовнішнім середовищем. А отже системи взаємодіють одна з одною, відповідно, – усе у світі взаємопов'язано.

3. Кожен об'єкт дійсності чи об'єкт теорії можна розкласти на множину елементів, що утворюють систему.

4. Множина елементів об'єктів – систем утворюють певну структуру, внутрішню організацію системи, що полягає в існуванні внутрішніх зв'язків між елементами. Внутрішня організація системи передбачає також порядок її організації – ієрархічні відносини між елементами.

5. Кожна система має функції елементів чи їх групи, за допомогою яких досягається мета системи. Для виконання функцій системи та реалізації мети її функціонування необхідно встановити мету системи та структурувати її. У відповідності до структуризації мети системи необхідно виявити ресурси для її досягнення.

6. З точки зору забезпечення системності розвитку об'єкта має розглядатися його життєвий цикл. З огляду на зміни у зовнішньому середовищі системи система є динамічною.

7. Розгляд об'єкта як системи означає розглянути його внутрішню організацію – структуру та ієрархію, визначити його інтегративні якості та роль у зовнішньому середовищі відповідно до його зв'язків із системами зовнішнього середовища.

8. Існування системоутворюючих відносин означає виявлення тих зв'язків між частинами системи, які забезпечують її цілісність, функціонування і розвиток.

Основні положення синергетики включають:

1. Природа є ієрархічною структурою, що складається із нелінійних систем, які мають різні темпи розвитку. Отже має місце універсальний (глобальний) еволюціонізм, а глобальна соціо-природна система має власну внутрішню (структурну) тенденцію розвитку.

2. Соціо-природна система є складною та має «органічний темп» еволюції, що зумовлює наявність компенсаційних механізмів.

3. Системи мають періоди функціонування, упродовж який система набуває ознак нерівноважності. У результаті накопичення нелінійних ефектів функціонування система

може набути якісно нових основ функціонування, що є ознаками розвитку системи [5, с. 49]. При цьому відбувається ускладнення та раціоналізація структури системи, її перехід на новий структурний рівень організації та розвитку.

4. Структурна перебудова системи відбувається спонтанно та за рахунок внутрішніх механізмів. За умов впливу зовнішніх факторів може мати місце непередбачувана «реакція системи» на їх вплив.

5. Функціонування мікросистем призводить до значних кумулятивних наслідків для розвитку макросистем на основі ієрархічності відносин глобальної системи.

6. Процес функціонування системи передбачає наявність у кожний момент часу набору допустимих станів системи та траєкторій її розвитку. Має місце діалектика стану та процесу функціонування і розвитку системи.

7. Наявність негативних та позитивних зворотних зв'язків системи. Системи є відкритими та мають зв'язки, на основі яких відбувається обмін енергією, речовиною та інформацією із зовнішнім середовищем.

8. У нерівноважних станах системи починають діяти біфуркаційні механізми, які зумовлюють невизначений і спонтанний вибір альтернативи розвитку системи.

Мельник Л.Г. [6, с.43] розробив закони самоорганізації систем, які є предметом вивчення синергетики: закон збереження енергії, закон балансу надходження та відтоку ентропії, закон оптимуму системутворюючих факторів, закон адекватності реакції системи на вплив факторів зовнішнього середовища, закон емерджентності, закон відповідності ефективності системи її інформаційному рівню, закон швидкості розвитку систем.

Синергетика є міждисциплінарною наукою, що перебуває на етапі становлення, яка має потужний потенціал для розвитку низки галузей науки та наукової методології у цілому.

Під час планування розвитку необхідно враховувати новітні досягнення науки, її методології. Ось чому на фоні системної кризи суспільства, низки протиріч та структурних диспропорцій системи розвитку надзвичайно важливо застосовувати основні положення системної та синергетичної методології розвитку.

Нами систематизовано та узагальнено такі основні засади соціально-економічного розвитку в умовах системної кризи, котрі ґрунтуються на базових положеннях теорії систем та синергетичної методології розвитку:

1. Процес розвитку повинен розглядатися з позицій теорії систем. Постає необхідність виявлення вичерпної кількості зв'язків системи розвитку, що розглядається, із ієрархією систем навколишньої дійсності.

2. Проведення функціональної диференціації системи з урахуванням декомпозиції мети системи. При цьому мета системи враховує базові вихідні вимоги до системи.

Виявлення необхідних підсистем та елементів системи розвитку, аналіз структури системи, порядку її організації (ієрархічні відносини), а також дослідження її внутрішнього механізму. Забезпечення діалектичної єдності функцій та структури системи.

3. Виявлення структурної тенденції розвитку системи, виходячи із аналізу її внутрішнього механізму.

4. Дослідження тенденцій розвитку надсистем системи та систем зовнішнього середовища. Проектування траєкторії розвитку та визначення можливих етапів життєвого циклу системи, що здійснюється на основі синтезу ієрархічної структури факторів зовнішнього середовища та структурної тенденції розвитку системи.

5. Виявлення системоутворюючих відносин, їх систематизація, аналіз та зміцнення.

6. Аналіз структури системи, її складності та можливостей удосконалення. Визначення швидкості зміни елементів чи підсистем системи. Дослідження темпу еволюції глобальної соціо-природної системи. Побудова траєкторії розвитку системи у просторово-часовому відношенні.

7. Постійний контроль процесу функціонування системи. Визначення наслідків рішень у майбутньому на основі побудованої траєкторії функціонування та розвитку системи.

8. Урахування діалектики стану та процесу функціонування і розвитку системи, її постійний аналіз.

9. Систематизація позитивних і негативних зворотних зв'язків системи із зовнішнім середовищем.

10. Контроль наявності біфуркаційних механізмів у внутрішньому середовищі системи.

11. Виявлення та постійний аналіз набору допустимих станів системи та траєкторій її розвитку.

Таким чином, виявлені засади системного розвитку ґрунтуються на положеннях сучасної наукової методології, зокрема на методологічних основах системного підходу та синергетики. Новітні методологічні засади розвитку покликані сформувати та обґрунтувати системні засади соціально-економічного розвитку та забезпечити його збалансованість та сталість.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хобта В.М. Механізми забезпечення розвитку підприємств: еколого-економічний аспект: Монографія / В.М. Хобта, І.В. Лаврик, О.Ю. Попова, О.Ю. Шилова; ДВНЗ «Донецький національний технічний університет». ННІ «Вища школа економіки та менеджменту». – Донецьк, 2009. – 135с.

2. Близнюк Т.П. Вплив циклічності розвитку економіки на інноваційну діяльність підприємства: Монографія / Т.П. Близнюк. – Х.: ФОП Александрова К.М., 2008. – 352с.

3. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 288с.
4. Шіковець К.О. Теоретико-методологічні основи моделювання управління економічним розвитком підприємств / К.О. Шіковець // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №3(69). – С. 162-167.
5. Дорогунцов С.І., Ральчук О.М. Господарювання – синергетичний інваріант / С.І. Дорогунцов, О.М. Ральчук. – К.: Оріони, 2006. – 228с.
6. Мельник Л.Г. Закономерности функционирования и развития социально-экономических систем / Л.Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №6(108). – С. 41-46.

Матеріали надійшли 30 серпня 2014 р.